

XXXII

Xornadas de formación

Ocio, tempo libre e consecuencias laborais

DOSSIER FORMATIVO

📍 **Cabana de Bergantiños**
7, 8 e 9 de outubro

Índice

Bloque I: O tempo libre	1
Introdución	1
1. O tempo	1
2. O concepto de ocio/lecer	2
3. Relación entre tempo libre e clase social	4
4. Breve percorrido histórico das conquistas obreiras a prol do tempo libre	6
Bloque II: Ocio e lecer	9
Introdución	9
1. Definición teórica de tempo libre e tempo de ocio	9
2. Lecer: coordenadas, dimensíons e incidencia da súa práctica	11
3. O lecer no social e no económico	13
4. Lecer e lexislación	14
3. Bloque III: Consecuencias dos modelos de lecer consumista:.....	15
Introdución	15
1. Análise da situación	15
2. Lecer e mercado de traballo	19
3. Posibilidades políticas de cambio estrutural	20

Bloque I: O tempo libre

Introdución

No momento de nacermos atopámonos inmersos nun mundo que descoñecemos, sobre o que non temos control algúin e que nos vai moldeando até tomarmos nós as rendas. Algo así como unha carreira na que, aos poucos, imos sendo conscientes que a velocidade depende de nós. Aterrados nunha realidade e espazos onde, ante todo, hai un elemento intrinsecamente imposto: o tempo.

Algunhas crianzas usan as bágoas como ferramenta para chamar a atención das persoas que cobren as súas necesidades, mais pasenxo vanse introducindo as *rutinas*: dórmese de noite, cómese tres veces ao día a horas concretas, as necesidades mellor preto dun lugar apropiado... E independentemente das culturas e dos territorios, existe sempre un proceso de adaptación, con maior ou menor duración, no que as diferentes sociedades introducen as novas xeracións no mundo das persoas adultas.

Antes de entrar a esmigallar unha definición do “lecer” é relevante sabermos que a xestión e organización dos tempos humanos condiciona a comprensión das diferentes realidades sociais.

1. O tempo

O tempo pode pensarse de diversos xeitos. Un deles é asociar Tempo e mundo como dimensións inseparábeis que nos permiten falar en plural dos mundos sociais e dos ritmos constitutivos das nosas vidas e das nosas sociedades. Neste sentido, xa non o Tempo senón os *tempos* conducen ao problema das historias e da historicidade, e ao das loitas que as persoas protagonizaron para transformar cadanxeu mundo. O debate e as conclusións ás que se pode chegar nos termos anteriores é radical: ou ben se postula a existencia xenuína real do tempo, ou ben é expulsado da realidade obxectiva cara ao reino das más pertinaces e antigas ilusións humanas.

Tamén se pode reflexionar sobre o Tempo en xeral e sobre aqueles que as diversas ciencias e disciplinas claman como propios, e discutir se, dentro da variedade de modalidades temporais existe algo común a estas. A diversidade de escalas e a definición daquela más axeitada para pensar un tempo humano, histórico e social, conducen a unha discusión netamente epistemolóxica¹: a do punto de vista da observadora capaz de construír un mundo ao mesmo tempo que o pensa.

Dende logo, diversos enfoques disciplinarios formularán que o tempo non pode pensarse sen o espazo. Pero postular a indisolubilidade do tempo e do espazo, o do complexo espazo-temporal, non exime de discutir as especificidades de cada unha destas dimensións. Agora ben, ademais destas dualidades – entre Tempo e mundo, entre Tempo e tempos, ou entre Tempo e espazo – que se poderían considerar extrínsecas ao Tempo, este desdóbrase noutras intrínsecas á súa natureza, que aparecen como disxuntivas de termos irreconciliábeis ou ben como binomios que poden ser integrados en diversos tipos de sínteses.

¹Parte da filosofía que estuda os principios, fundamentos, extensión e métodos do coñecemento humano”. Neste caso, faríase referencia a que existen outras formas de responder ao interrogrante “como está construída a realidade?” (P.ex. a realidade ven dada de xeito natural, ou a realidade está construída grazas á comunicación entre persoas...); é a realidade construída ao mesmo tempo que pensada polas sociedades?.

Por aterrar a cuestión que aquí nos trae, pódese entender o *Tempo* como unha cuestión obxectiva e subxectiva: obxectiva desde o momento no que non podemos fuxir do reloxo nin do calendario (o tempo inmutábel), e subxectiva no tanto que este non transcorre do mesmo xeito para todas as persoas nun mesmo momento (as emocións xogan un papel fundamental á hora de percibirmos unha maior ou menor velocidade no paso deste).

É preciso establecermos unha categorización para podermos entender cal é a definición científica de “tempo libre” desde as ciencias sociais:

- **Tempos biolóxicos:** Aqueles que compartimos cos seres vivos.
- **Tempos sociais:** Son construídos culturais, dependen dos modos de vida e poden mudar co paso do tempo. (P.Ex. *Ritmos* de vida urbanos vs. *ritmos* de vida rurais).
- **Tempos libres:** Tempo que nos queda despois de resolver as nosas obrigas e necesidades. Depende da concepción da persoa e de como sexan usados eses tempos.
- **Tempos de lecer:** Satisfactorios e gratificantes.

Polo tanto, é importante termos claro que **non todos os tempos libres son tempos de lecer**, senón que van depender de infinidade de variábeis (diferentes concepcións do tempo en función da cultura á que se pertenza/sentida como propia).

O elemento que máis condicionou a organización dos tempos propios (libres e de lecer) ao longo da historia foi, é e será o **traballo**. En función da época histórica á que nos remontemos, e tendo sempre en conta o contexto socio-económico e político do momento, o tempo libre das persoas traballadoras foi mudando heteroxeneamente. Así como na Antiga Grecia podía haber un total de 117 días libres de traballo para os *homes libres*, as persoas traballadoras do Antigo Exipto tiñan só 53, e só aquelas persoas que traballaban para o faraón).

A finais do S. XIX moitos obreiros traballaban 70h á semana. Hoxe a semana laboral de 40 ou menos horas é unha realidade para boa parte das persoas traballadoras en occidente. Unha traballadora media dun país do Norte global gañou 1200h de tempo libre entre 1890 e 1990. Unha persoa que viva 75 anos terá un 32% de tempo libre ao longo da súa existencia.

En síntese...

É importante sermos plenamente conscientes, para poder analizar con claridade o valor do tempo libre, o prezo que este ten. E por prezo enténdase o elevado número de horas ao longo da nosa vida totalmente condicionadas á nosa supervivencia (tempos biolóxicos), adaptadas a unha determinada construcción cultural (tempos sociais), e onde cada unha de nós trae consigo unha mochila de “obrigas” socias (tempos libres). Pénsese, pois, que o conxunto de definicións e potencialidades a respecto das concepcións de lecer que se presentan a continuación teñen cabida no cómputo de horas restante.

2. O concepto de ocio/lecer

O concepto de *ocio* foi mudando ao longo da historia do mesmo xeito que foron mudando as sociedades, comunidades e/ou grupos étnico-culturais:

- **Antiga Grecia:** Ocio cultural, homes libres.
 - Teatro.
 - Deporte (olimpíadas).
 - Filósofos (política).
- **Antiga Roma:** Introduce o ocio como control de masas (que esquecerán o malo para distraerse e non rebelarse). "Lecer como tempo de descanso". "Ocio é a negación de negocio".
 - Circo.
 - Termas romanas.
 - Loitas de gladiadores.
- **Medievo:** Mosteiros (recuperación a dimensión cultural grega) e Cabaleiros (conductas de exhibición social no ocio).
 - Torneos (xustas)
 - Trobadores.
 - Xogares.
- **Renacemento:** Vida ociosa = elevada posición social. Nace o concepto de "sociedade" como aquela que se pode permitir ocio (vicios) debido á súa posición social.
- **Sociedade Industrial:** Por un lado considérase o *tempo de ocio igual a tempo de descanso*, pero por outro, pensan que é un tempo desaproveitado porque non se produce. A mentalidade puritana considera o ocio como orixe dos vicios (relación do ocio como algo malo, *vicioso*).

As loitas obreiras e sindicais consideraron o tempo libre como unha conquista cívica e social (nace pola mala percepción do ocio).

Si? Por que?

O camiño percorrido explica, en parte, como chegou ao presente este concepto. Na actualidade está a primar un ocio eminentemente individualista. Hai interpretacións desde a socioloxía que aproximan este fenómeno ao *panem et circenses* romano, ou ao dominio que o sistema capitalista ten do mundo. Considérase, tamén, o lecer como un indicador de calidade de vida igual ca no renacemento, desde usar un smartphone (en comparación con segundo que realidades do mundo), e mesmo usar unhas aplicacións ou outras dentro deste (a exclusividade ten un prezo).

Durante o século XX foi tendo lugar un paulatino proceso de democratización do lecer, agudizado no último terzo por mor da implantación do modelo de *Estado do Benestar* en moitas democracias europeas, e pola revolución das tecnoloxías da información e da comunicación. As clases populares acceden con maior facilidade hoxe en día a espazos e lugares de lecer tradicionalmente asociados

ás clases dominantes (campos de golf, palacios da ópera...), e tamén en sentido oposto pero con moita menor repercusión.

A dixitalización do mundo, e do lecer por extensión, ampliou fronteiras e horizontes a respecto das oportunidades de lecer das sociedades, mais a parte máis visíbel deste mundo reproduce con certa exactitude as desigualdades, discriminacións, erros e acertos do mundo real. Non hai que esquecer que calquera situación de desigualdade vai procurar sempre espazos e momentos para evidenciar o privilexio dunhas persoas en detrimento doutras, polo que sempre van existir e xurdir novos espazos de exclusión económica (de exclusividade: determinadas aplicacións para as persoas usuarias dun determinado teléfono móvil, por exemplo).

No outro lado da balanza, e con menor intensidade, o lecer na actualidade tamén é protagonista nalgúns debates a respecto do seu papel na transformación do mundo. Hai quen establece unha diferenza entre o **lecer pasivo** (individualista) e o **lecer activo** (canle de participación comunitaria). Timidamente van tendo lugar no mundo procesos, accións e actividades encamiñadas a reverter o individualismo, ou combater o capitalismo (escóllase o termo que preferir). Un enfoque de ocio activo buscaría un enriquecemento persoal ou colectivo nalgún nivel (un mercadiño interxeracional solidario, unha asemblea de barrio para organizar un festival, unha limpeza dun monte comunal, a restauración dun centro social...).

Daquela...

O ocio é un **fenómeno económico** (produce/consume), **político** (substitúe temas de conversa, espazos de presenza, investimentos públicos...) e **social** (modifica e condiciona tempos, espazos, relacións persoais...), que pode requirir dunha **planificación** (políticas de lecer) e **xestión** (necesidade de profesionais).

3. Relación entre tempo libre e clase social

Hai quen considera que 1959 foi o primeiro chanzo da introdución do Réxime franquista no capitalismo e na economía de libre mercado coa promulgación do Plan Nacional de Estabilización Económica. O *desarrollismo* concedeu ás potencias estranxeiras, nomeadamente aos Estados Unidos pola cantidade inxente de préstamos que ofertou ao goberno franquista, unha paulatina integración na economía de libre mercado, abandonando así a autarquía como teoría económica de base, tan ligada historicamente ao propio fascismo. De entre as súas medidas cómpre salientar a **Organización Científica do Traballo** (taylorismo), isto é, a introdución do cronómetro en cada unha das tarefas do proceso produtivo.

Como se mencionou en apartados anteriores, a ocupación que as persoas desempreguen na cadea produtiva é o que vai determinar a cantidad de tempo persoal que poderán ou non dedicar ao seu lecer. Mais tampouco hai unha única corrente de pensamento a respecto de como está organizado e interrelacionado o concepto de "estilo de vida" coas diferentes dimensións coas que se pretende chamar a reflexión aquí. Hai múltiples debates e perspectivas a respecto da relación entre este concepto e o de clase social. O sociólogo inglés Tomlinson (1998) apunta dúas categorías neste sentido:

1. A hiperindividualización: As sociedades contemporáneas evolucionan moito más aceleradamente que a teoría, polo que os procesos de globalización e individualización

comezaron a erosionar os marcos clásicos de organización clasista con respecto ás prácticas sociais.

2. Loita de clases: A clase social continúa a ser o elemento que máis condiciona os estilos de vida.

O economista Naredo concluíu que os incrementos da produtividade no resto de épocas distintas á capitalista tendía a aumentar os tempos de ocio dos traballadores. Isto débese, segundo o mesmo, á previsión no reparto que existía e ás lóxicas internas dos diferentes modos de producción. Isto é, durante o modo de producción feudal por exemplo, a serva sabía que o 10% da súa producción (*décimo*) sería entregado ao señor feudal e que o resto (o 90% da súa producción) iría para ela mesma. Se xurdían novas técnicas e ferramentas para aumentar a produtividade, este aumento non era tecnicamente proporcional, é dicir, se a fouce permitía duplicar o número de pés de trigo segados, o uso xeralizado desta non duplicaba a eficacia desa tarefa, senón que a poboación tendía a se permitir un maior tempo de ocio (non produtivo).

Isto explica o por que, ata a invención da máquina de vapor, as taxas de crecemento da producción eran más baixas. Se ben é certo que as ganancias da produtividade eran moi inferiores ás que permitía a máquina de vapor, a produtividade non era un fin en si mesmo, pois pese a que se podía producir máis, preferíase producir o suficiente e dedicar o resto do tempo a tarefas más satisfactorias (familia, amizades...).

Se a persoa traballadora crea o seu produto e sabe de antemán a medida do que lle ten que entregar ao capitalista en calidade de “plusvalía”, o máis sinxelo será que a primeira calcule canto necesita para si mesma e produza iso, máis un chisco máis para o capitalista. Así sucedía no feudalismo.

Porén, dado que o modo de producción capitalista fundaméntase no escurantismo das relacións de apropiación da plusvalía (é complicado que a persoa traballadora saiba con exactitude hoxe en día que porción do seu traballo equivale á plusvalía), a persoa traballadora traballará o necesario para que o plus do capitalista cubra as necesidades do mesmo. Mais na inmensa maioría dos casos, esa plusvalía que a persoa traballadora lle entrega ao capitalista nunca é suficiente para cubrir as súas necesidades, pois estas son acumular máis plusvalía para que outras persoas/empresas non o fagan (acumulación de capital). Deste xeito, se o capitalista deseja sobrevivir nun mundo de capitalistas – isto é, sen recorrer ao seu propio traballo senón á extracción de plusvalía sobre o traballo alleo-, non ten outro remedio que aumentar sistematicamente a taxa de explotación sobre as súas asalariadas, ben aumentando a produtividade dalgunha maneira espuria, ben aumentando os tempos de traballo. Ou ambos os dous a un tempo.

Daquela, aínda que as persoas baixo servidume estaban obrigadas a traballar pola súa subsistencia, a persoa asalariada atópase na mesma esfera cunha diferenza chave entre ambas: a persoa serva era moito más libre, na producción, do que o é a asalariada, pois podía ser más consciente dos tempos, formas, cantidades e medidas do seu traballo que rematarían en mans alleas. Onde está o elemento común de opresión entre ambos? Que os medios de producción (fábricas, terras...) en ningún caso están en mans de quen as traballa/opera, e por tanto son estes os que determinan ata que punto debe chegar o desemprego laboral de obreiros e servos. Noutras palabras e no sentido que nos trae aquí, canto ocio poden permitirse as persoas traballadoras e en réxime de servidume.

4. Breve percorrido histórico das conquistas obreiras a prol do tempo libre

As sociedades preindustriais, campesiñas e artesás organizábanse arredor dunha concepción do tempo orientada “ao que hai que facer”, isto é, unha forma de estruturar a vida das persoas en relación ás tarefas que, como individuos ou colectivos, asumiamos que había que facer para sobrevivir. Posteriormente, o capitalismo introduciría non só a novidade das máquinas e da industria, senón que colocou a loita polas horas de traballo dentro dun debate máis xeral entre capitalistas e obreiros.

Marx afirma que a xornada laboral será “o produto dunha guerra civil prolongada e más ou menos encuberta entre a clase capitalista e a clase obreira”. Estabelecer entón os límites temporais da explotación non será só unha poxa por poñer límites ao beneficio capitalista a costa do roubo do traballo alleo, senón tamén unha disputa por conquistar para o conxunto da poboación un lecer que non sexa un privilexio para as clases dominantes. Faise referencia ao desenvolvemento da cultura, da ciencia, da arte e todas aquelas actividades que constitúen “a esencia humana como tal”.

Xunto aos sindicatos ingleses sería a Asociación Internacional de Traballadores (AIT-Primeira Internacional) a primeira en recoñecer no seu manifesto inaugural en 1864 a xornada laboral de 10 horas como unha das maiores conquistas da clase obreira ata o momento. No transcurso da segunda metade do século XIX este pacto sería aceptado por unha grande parte dos gobiernos europeos, non sen resistencias, reticencias e moita represión por parte destes.

Na década de 1880 tivo lugar en Chicago, EUA, unha dura loita pola xornada laboral de 8 horas (Conflito de Haymarket). Esta levou a que o 4 de maio de 1886 tivera lugar o clímax dunha serie de protestas obreiras que comezaran o 1º de maio, e que remataron con 8 persoas xulgadas, das cales 5 serían condenadas a morte. Este conflito foi o que deu lugar á celebración do Día Internacional das Pessoas Traballadoras o 1º de maio. Como curiosidade, e por medo a que reforzara a conciencia de clase e os impulsos socialistas e comunistas, nos EUA e o Canadá celebran o Día Internacional das Pessoas Traballadoras o 1º de setembro (fomentado pola asociación *Knights of Labor*, algo próximo a un sindicato patronal).

A II Internacional asumiría como propia a loita a prol das 8h de traballo e en 1889 xuntaríanse en París para instar ás persoas traballadoras a “emprazar aos poderes públicos ante a obrigación de reducir legalmente a 8h a xornada de traballo e de aplicar as demais resolucións do Congreso Internacional de París”. Soarían por vez primeira o lema dos “tres oitos” (oito horas de traballo, oito horas de descanso e oito horas de ocio), así como o dereito a voto.

No Estado español non sería ata 1919 en Barcelona, e despois de 44 días de folga cos sucesivos encontros coa policía e o exército, que se garantirían estes dereitos. A partir deste momento a xornada laboral de 8h estaría protexida por lei, así como a libre asociación das persoas obreiras (sindicatos).

A Revolución rusa tivo un lugar central na loita polas 8h. Tanto na Revolución derrotada de 1905, na que durante a folga xeral de outubro o Soviet de Petrogrado impúxoas levando a un enfrentamento fundamental coas patronais que deixou formulado o problema da insurrección, ata a triunfante de 1917, que estableceu as 8h como norma. Chegaron a ser incluso menos nalgúns profesións e

territorios, dando lugar a un desenvolvemento nacional singular que, por contido e forma, escapa ao número de páxinas acordadas democraticamente para este apartado.

Nos seguintes anos do século XX, o debate sobre a xornada laboral de 8h seguiría no punto do furacán, cobrando especial importancia o papel da disciplina das persoas obreiras perante os patróns nas fábricas. Os diversos conflitos bélicos agudizaron a necesidade de moitos Estados de ter un control total sobre o que sucedía nos seus sectores produtivos, e dun xeito moi especial aqueles vinculados ao sector do armamento. Asemade, os conflitos entre as organizacións de traballadores e as organizacións fascistas eran habituais, tomando a maioría dos patróns posicións aliñadas cos segundos por esa *necesidade* á que se facía referencia en parágrafos anteriores.

Só o auxe do nazismo e da violencia que este perpetrrou (un grande número de líderes sindicais foron asasinados durante o ascenso de Hitler en Alemaña, e durante a Guerra Civil e o Franquismo no Estado español) foi quen de tomar as conquistas obreiras dos anos previos, quitando a totalidade dos límites de horas de traballo para os homes, e establecendoo en 10h para crianzas e mulleres (sen obviar que durante a guerra ata un 40% da producción do país derivaba do traballo escravo).

Pero a ameaza non foi unicamente fascista, senón que respondía a unha necesidade do capital de se reestruturar no seu conxunto. En 1936 en Francia o goberno da *Rassemblement Populaire* (Fronte Popular) decretaría que a xornada laboral se reduciría a 40h semanais tras unha ola de folgas e ocupacións de fábricas durante case dous meses, e que afectaría a unhas 800 empresas, paralizando case por completo o norte do país galo. En 1938, e coas orellas da guerra á vista xa, o goberno abriu a man a liberalizar as horas de traballo, ascendendo ata o tope de 45h e 48h á semana.

Despois das guerras habería que agardar ata maio de 1968 para novas ofensivas contra o capital, tecéndose polo medio loitas e disputas internas entre organizacións anquilosadas polos conflitos bélicos. Estes anos suporían un aumento cuantitativo de apoio ás redes obreiras no conxunto dos países europeos democráticos ou en vías de selo.

A partires dos anos '70 e '80' o capitalismo perpetraría un novo ataque sobre a xornada de traballo, e comezarían a reproducirse xornadas a tempo parcial, cambios de quenda, tempos de traballo concentrados segundo demandas de producción, servizos nos horarios libres, horas extra obligatorias... toda a unha ofensiva do capital para valorizarse a través de novas cotas de roubo do traballo alleo. As novas tecnoloxías e o aumento da produtividade lonxe de reducir a xornada laboral, aumentou a súa duración.

Mais a evolución da redución da xornada laboral non foi igual en todos os países. Así como a abolición da pena de morte produciuse antes no Estado español (1978) que en Francia (1981), o que ten a ver cos adiantos sociais en materia laboral tampouco os progresos foron lineares nin simultáneos.

No Estado español de 1873 produciríanse importantes folgas e manifestacións que acadarían para Catalunya a semana de 64h, perante o cal o empresariado catalán augurou a ruína do territorio e unha desbandada de empresas cara outras localizacións do Estado español. Nos vindeiros anos sucederíanse folgas e paros no conxunto da península por esas mesmas condicións, chegando á rompente do século XX, onde a cidade de Barcelona reivindicaría "a xornada de 8h", e a de Bilbao 5

anos despois a de 9h. En 1910 importantes folgas obreiras tamén conseguirían a xornada de 9 horas e media, mais non sería até 1919 onde, nomeadamente UGT (cando era marxista) e CNT (anarquista), promoverían importantes xornadas de paralización no Estado que acabarían por conquistar a xornada laboral de 8h para o conxunto das persoas traballadoras.

Este reconto de folgas, paros e mobilizacións non ten outro fin que evidenciar que a loita foi **palmo a palmo**, que non houbo unha concesión desde a pasividade por parte dos capitalistas, senón que cada minuto desde as 16 ás 8h tivo que ser pelexado. A xornada laboral actual de 40h foi implantada nese mesmo 1919, logo a respecto de esta cuestión queda evidente que non se avanzou especificamente² na duración da xornada laboral nos últimos 80 anos. Inmobilismo non equivale a retroceso, certo, porén significa que non foi a clase traballadora a que máis se beneficiou dos grandes desenvolvimentos do século XX.

Aínda que a análise puramente sindical non é obxecto deste documento de traballo, é convinte precisar que actual lexislación que rexe as relacións laborais e o asociacionismo entre persoas traballadoras formula grandes eivas para o sindicalismo galego, por exemplo, no que a relacións co Goberno de España ou a Confederación Española de Organizaciones Empresariales (CEOE)³ se refire.

Concluíndo, pódese dicir que as variábeis fundamentais á hora de determinar cal é o papel do lecer nunha determinada sociedade non son, por tanto, a distribución e decisión individual das persoas traballadoras (entre salario-tempo), senón a propiedade dos medios de producción e o peso social dun sindicalismo que saiba explicar, pero sobre todo, combater o desequilibrio de poder que existe nas relacións laborais actuais. Pasando porriba destes feitos é como a economía neoclásica amosa o seu carácter de clase: silenciando as contradicións centrais no análise dunha sociedade.

²Houbo loitas noutras esferas que si que afectan ao tempo total de traballo ou á calidade e condicións no mesmo, mais no Estado español ningunha conseguiu unha redución das 40h.

³A xerarquiá imposta nos convenios laborais dos diferentes sectores produtivos do Estado español implica que o sindicalismo galego queda excluído como voz das persoas traballadoras naquelhas decisións cuxa competencia radique no Estado, entre elas, a duración máxima da xornada laboral.

Bloque II: Ocio e lecer

Introdución

O lecer no mundo urbano xurdiu como unha compensación do estilo de vida sedentario, de aí que se servise do deporte como elemento de equilibrio, e da competitividade como cebo (Miranda, 2006, 306). Neste sentido, calquera actividade de lecer que se volve moi popular, ten a oportunidade de se converter en profesional, o que significa comercializarse para o consumo das masas. A evolución da afección polo fútbol semella á dos videoxogos actual. Pénsese tamén no cinema, na radio, na música, na televisión... ou na organización de eventos de aniversario, nos campamentos de verán imprescindibeis para conciliar...

A fusión do lecer co entretemento deu paso ás actividades económicas que se agrupan baixo o concepto de *industrial cultural*. A apertura cara a sociedade do coñecemento, ver a televisión, por exemplo, xa non é tan importante, producindo cambios profundos nas relacións económicas e sociais, dando paso ao ocio dixital. Deste xeito as empresas cambiaron os contidos físicos por contidos dixitais, abrindo camiño a unha nova forma de relacionarse e de entreterse.

As condicións de traballo moderno e a urbanización intensiva trouxeron unha diminución nas relacións sociais, xa que a división do traballo, o exceso de especialización ou a burocracia excesiva obstaculizan a comunicación interpersoal. Por iso, o lecer cumpre un papel esencial nas relacións humanas.

1. Definición teórica de tempo libre e tempo de ocio

Apuntábase en páxinas anteriores que entendíamos por ocio un **fenómeno económico** (produce/consume), **político** (substitúe temas de conversa, espazos de presenza, investimentos públicos...) e **social** (modifica e condiciona tempos, espazos, relacións persoais...), que pode requirir dunha **planificación** (políticas de lecer) e **xestión** (necesidade de profesionais).

O lecer é un **fenómeno económico** no tanto que a súa existencia condiciona a economía. Condicionouna desde diferentes esferas ao longo da historia, desde o establecemento dunha xornada laboral nunha fábrica (só pode existir lecer no tempo libre), ata o valor en bolsa de Disney. Nos países enriquecidos existe unha auténtica industrial cultural que constitúe unha parte fundamental da maioría de economías dos mesmos, e de xeito moi especial as do EUA, o Canadá e UK.

O lecer é un **fenómeno político** desde o momento no que é entendido como derecho, pois forma parte da realidade e da esencia do ser humano, e polo tanto, debe concibirse como asunto público si se quer garantir o seu axeitado desenvolvemento/cumprimento. Noutra orde, o Coliseo Romano, aínda co barata que estaba a man de obra naqueles tempos, implicou a rotura de máis dun peto da nobreza romana. Un concello ten o poder de decisión sobre se quere investir os cartos nun parque novo para crianzas (porque non hai; porque o que hai está desfeito; porque o alcalde X ten unha débeda coa construtora de parques...) ou en plans e programas que favorezan un ocio non consumista (festas interasociativas, actividades sostíbeis que non sobreexploten o medio

natural...). No apartado 4 deste bloque aparece unha pequena lista coa presenza do lecer nalgúns textos xurídicos internacionais, estatais e galegos.

O lecer é un **fenómeno social** porque inflúe na construcción das relacións inter persoais. O xogo pódese entender como unha das primeiras formas de relación co medio e coas persoas. Simbólico ou explícito, é un primeiro mecanismo de coñecemento da realidade, do que ademais obtemos a satisfacción da diversión. Segundo o exemplo anterior, as zonas verdes condicionan moitos aspectos da habitabilidade dun territorio, e nun contexto urbano resultan tamén espazos de encontro entre a veciñanza e entre outras especies (animais domésticos, insectos, paxaros...).

Finalmente, artellar o lecer nunha sociedade pasa pola **configuración das súas políticas de lecer e pola xestión que se fai delas**. Cómprase diferenciar *políticas de lecer* de *Política do Lecer*, entendendo a primeira como o conxunto de medidas que desde un determinado nivel da administración son aplicadas no seu ámbito de actuación, e a segunda como a visión estratéxica que se ten do lecer. Isto é, entendida como a aplicación e consolidación dun modelo concreto de lecer desde as Administracións (P.Ex. subvencionar macroespectáculos de música vs. fomentar a cultura de base; construír a Cidade da Cultura vs. esquecer as bibliotecas municipais), ou dito doutro xeito, a ensamblaxe do lecer na ideoloxía dominante.

Polo tanto, o lecer é un fenómeno plural:

- Orientación filosófico-educativa: Lecer e tempo libre, elementos importantes no desenvolvemento integral da persoa.
- Fenómenos situados no ámbito das problemáticas sociais: garantidos e promovidos pola sociedade.
- Dimensíóns básicas da vida cotiá, definen hábitos socioculturais: poden incidir no desenvolvemento comunitario.
- Ámbitos para promover experiencias con fins formativos e terapéuticos (recurso para facilitar procesos de inserción para xente, por exemplo, con depresión).

Niveis de análise (disciplinas que analizan o lecer)

- Laboral: teoría do traballo industrial. Sindicalismo e política.
- Económica: Análise dos sectores do ocio como sectores produtivos.
- Psicoloxía (relacionado co educativo): necesidade de repouso, creatividade, ludismo e recreación.
- Sociolóxico: tipo de sociedade, estratificación e clases sociais.
- Educativo: Valores, educación integral (desenvolver aspectos educativos con respecto a persoa) e participación (iniciativas colectivas).

É importante lembrar que o lecer e tempo libre non son conceptos equivalentes

Tempo libre:

- Non está comprometido con obrigas cotiás.
- Medíbel.
- Realidade cuantitativa.
- Condición necesaria pero non suficiente para o lecer.

Tempo de lecer:

- Implica valores, vivencia e autonomía.
- Supón liberdade de elección.
- Realidade cualitativa.
- Importancia da significación, non das actividades.

2. Lecer: coordenadas, dimensíóns e incidencia da súa práctica

Coordenadas

- **Ocio autotélico:** ocio desenvolvido de forma libre, satisfactorio e por si mesmo, sen finalidade utilitaria. "Ocio polo ocio".
- **Ocio exotélico:** ocio desenvolvido como medio para conseguir outra meta e non como fin en si mesmo.
- **Ocio ausente:** carencia de ocio, contexto en que a persoa percibe a ausencia de vivencias libres e satisfactorias.
- **Ocio nocivo:** experiencias de ocio deficiente, con consecuencias negativas persoal e socialmente.

Dimensíóns: Diferentes formas de manifestarse, diferentes formas de vivilo e relacionado con distintos ambientes, recursos e ámbitos:

- **Ocio exotélico:**
 - Dimensión produtiva: o que o crea obtén un beneficio.
 - Dimensión educativa: uso do ocio co obxectivo de ensinar algo.
 - Dimensión terapéutica: lograr a saúde dunha persoa ou colectivo.
 - Dimensión distinta: aquellas experiencias de ocio en que quero destacar.
- **Ocio autotélico:**
 - Dimensión lúdica: experiencias relacionadas co xogo, o deporte, os pasatempos, os espectáculos... ten un dobre propósito:
 - Descanso: separación do traballo e o quefacer cotián.
 - Diversión: acción que distrae, que evade dos límites da realidade.
 - Dimensión festiva: manifestación más social do lecer, a festa, que é un lecer compartido e colectivo.
 - Dimensión creativa: vivencias culturais (prácticas, musicais, dramáticas, literarias, pictóricas...). Experiencias relacionadas co capital cultural das persoas. Esixe aprendizaxe e formación.
 - Dimensión solidaria: accións que se destinan a axudar as demais dun xeito xeneroso, altruísta e desinteresado. Lecer humano e digno cun gran potencial para o desenvolvemento dunha comunidade.
 - Dimensión ambiental-ecolólica: relevancia do medio ambiente (contexto), xa sexa rural, natural, urbano, social.. Experiencias en todo tipo de ambiente onde este xoga un papel fundamental.

Incidencia da súa práctica:

Para que serve o lecer, cales son as consecuencias de vivir dita experiencia humana?

Táboa 1

Características do ocio, corrente norteamericana

Corrente norteamericana
Beneficios físicos/ fisiológicos: mellora a saúde e a condición física.
Beneficios psicológicos.
Beneficios sociais.
Beneficios emocionais: sentimento, afectos e emocións pasivas, unha mellora do estado de ánimo e aumento de autoestima.
Beneficios cognitivos: fomento de creatividade.
Beneficios condutuais: Adquisición de habilidades.

Fonte: Elaboración propia, a partir de Cuenca (2004).

Táboa 2

Características do ocio, corrente europea

Corrente europea											
Daumazectier (1954)	Sue (1982)	Cuenca (2004)									
Descanso		Compensatoria: Equilibra a persoa despois da xornada laboral, física e psicoloxicamente									
Diversión (algo agradábel)	Funcións psicolóxicas	Autorrealizadora: Desenvolvemento persoal humano									
Desenvolvemento persoal (experiencias que te axudan a medrar como persoa)		Relacional: Potencia a socialización									
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 33%; padding: 5px; vertical-align: top;"> Funcións Sociais </td><td style="width: 33%; padding: 5px; vertical-align: top;"> Potencia a socialización </td><td style="width: 33%; padding: 5px; vertical-align: top;"> Identificadora: A través de actividades de ocio os individuos van construíndo a súa propia personalidade, sitúase nun espazo e nun tempo que lle posibilitan unha identificación cunha cultura, un estilo de vida, uns valores, en definitiva un modo de entender a vida. </td></tr> <tr> <td></td><td style="padding: 5px; vertical-align: top;"> Simbólica (fainos únicos, é símbolo de clase social, determinación social) </td><td></td></tr> <tr> <td></td><td style="padding: 5px; vertical-align: top;"> Terapéutica (parte dos procesos de rehabilitación; Terapia ocupacional, Educación social) </td><td></td></tr> </table>	Funcións Sociais	Potencia a socialización	Identificadora: A través de actividades de ocio os individuos van construíndo a súa propia personalidade, sitúase nun espazo e nun tempo que lle posibilitan unha identificación cunha cultura, un estilo de vida, uns valores, en definitiva un modo de entender a vida.		Simbólica (fainos únicos, é símbolo de clase social, determinación social)			Terapéutica (parte dos procesos de rehabilitación; Terapia ocupacional, Educación social)		
Funcións Sociais	Potencia a socialización	Identificadora: A través de actividades de ocio os individuos van construíndo a súa propia personalidade, sitúase nun espazo e nun tempo que lle posibilitan unha identificación cunha cultura, un estilo de vida, uns valores, en definitiva un modo de entender a vida.									
	Simbólica (fainos únicos, é símbolo de clase social, determinación social)										
	Terapéutica (parte dos procesos de rehabilitación; Terapia ocupacional, Educación social)										
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 33%; padding: 5px; vertical-align: top;"> Funcións económicas </td><td style="width: 33%; padding: 5px; vertical-align: top;"> "Industria das diversións"; diversión vs. consumo = experiencias de ocio convertidas en satisfacción consumista </td><td style="width: 33%; padding: 5px; vertical-align: top;"> Terapéutica: Carácter utilitario; acadar, a través de actividades do ocio, obxectivos relacionados coa rehabilitación ou a integración comunitaria. </td></tr> </table>	Funcións económicas	"Industria das diversións"; diversión vs. consumo = experiencias de ocio convertidas en satisfacción consumista	Terapéutica: Carácter utilitario; acadar, a través de actividades do ocio, obxectivos relacionados coa rehabilitación ou a integración comunitaria.							
Funcións económicas	"Industria das diversións"; diversión vs. consumo = experiencias de ocio convertidas en satisfacción consumista	Terapéutica: Carácter utilitario; acadar, a través de actividades do ocio, obxectivos relacionados coa rehabilitación ou a integración comunitaria.									

Fonte: Elaboración propia, a partir de Lazcano e Madariaga, 2016.

3. O lecer no social e no económico

Daquela... que entendemos por lecer?

Tendo presente a definición do apartado 2, pódese falar de ocio ou lecer en diversos termos facendo unha análise desde a esquerda política. Por unha banda, entender que o lecer forma parte da natureza humana, que é parte da súa esencia e é necesaria unha configuración social (elemento de obrigada presenza na estruturación de calquera sociedade) que permita o seu aproveitamento. Neste senso, Marx entendía, en semellanza cos filósofos gregos, que as persoas tiñan que aproveitar parte do seu tempo libre no desenvolvemento da súa persoa, "da súa esencia" (en Grecia más directamente relacionado coa participación en política, coa condición de "cidadán" e como fundamento da escravitude como único método de solucionar os problemas de subsistencia dos "cidadáns").

Faise fincapé, entón, nesa función de "autorrealización" ou de desenvolvemento persoal, moi ligada á perspectiva, por exemplo, do pedagogo Paulo Freire cando afirmaba que as clases populares se ceibarán das cadeas da opresión cando sexan plenamente conscientes da existencia destas. Se non se aproveita o tempo de lecer no crecemento e enriquecemento persoal, o mundo (o sistema capitalista, a "estrutura"...) non nos vai prover do coñecemento necesario para nos liberar dos alicerces que sosteñen o seu poder.

Por outra banda, é preciso entender que na actualidade o lecer é un campo de batalla amplamente gañado polo capitalismo, onde a moitos niveis logrou a sinonimia consumo-ocio. Vivimos nunha sociedade que en gran parte asimilou antropolóxica e culturalmente falando o capitalismo, por iso no noso imaginario colectivo "ir tomar algo", "ir ao cinema" ou mesmo "ir ás compras" son actividades que clasificariamos como lecer. Neste senso, e tendo presente o dito no parágrafo anterior, pódese albiscar cal é a concepción de lecer que máis lle interesa ao sistema: a de diversión, recreación e liberación das tensións e problemas do mundo do traballo. Aliñada perfectamente coas teses do individualismo, busca a alienación da clase traballadora ao facilitar a evasión ante a concienciación.

Porén, e como derradeira cuestión, é importante acreditar no lecer como unha ferramenta de concienciación social. É precisamente o lecer un momento e lugar de encontro entre as distintas persoas que forman parte dun territorio. Pode ser, tamén, onde coñecérmonos a nós mesmas para así, como se apuntaba anteriormente, "poder desenvolver a nosa esencia". Acreditar no lecer como ferramenta de cambio social implica repensar este desde unha perspectiva endóxena, activa e autotélica. Pénsese por un segundo o que deixa de ingresar o capitalismo se preferimos unha xornada autoorganizada de convivio combinada con limpeza dun monte en man común, a unha viaxe de fin de semana que lle malvendeu unha compañía de viaxes a unha asociación. Por atender ao exemplo, a primeira permite unha análise da situación do monte, un tempo compartido entre persoas dun territorio, un vínculo coa natureza, unha mellora dos ingresos económicos a longo prazo, un posíbel aproveitamento forestal (froita, cogomelos, mel...)... ademais de concienciar sobre o valor do patrimonio ambiental e natural.

4. Lecer e lexislación

- Declaración Universal de dereitos humanos (1948):
 - Art. 24: toda persoa ten dereito ao descanso, ao desfrute do tempo libre, a unha limitación razoábel da duración do traballo e as vacacións periódicas pagadas (o contexto é un gran condicionante).
- Constitución Española (1978):
 - Art. 43.3: "Os poderes públicos fomentarán a educación sanitaria, a educación física e o deporte. Asemade, facilitarán a adecuada utilización do ocio".
 - Art. 50: "Os poderes públicos garantirán, mediante pensións axeitadas e periodicamente actualizadas, a suficiencia económica aos cidadáns durante a terceira idade. Asemade, e con independencia das obrigas familiares, promoverán o seu benestar mediante un sistema de servizos sociais que atenderán os seus problemas específicos de saúde, vivenda, cultura e lecer".
 - Art. 148: "As CC. AA. Poderán assumir competencias nas seguintes materias: 19º Promoción do deporte e de axeitada utilización do ocio".
- Estatuto de Autonomía de Galiza (1981):
 - Art. 27: A competencia exclusiva desta Comunidade Autónoma a referida á "axeitada utilización do lecer e á promoción e desenvolvemento comunitario".
- Lei Reguladora de Bases de Réxime Local (1985):
 - Art. 25.2.m: A municipio poderá exercer en materia de "actividades as instalacións culturais e deportivas, ocupación de tempo libre e turismo".
- A Declaración de Quebec (2008):
 - Art. 4: "O lecer e o tempo libre xogan un papel esencial no desenvolvemento da comunidade (...) e afecta á calidade de vida e ao benestar das persoas, contribúe ao desenvolvemento das relacións sociais e do capital social, e representa un lugar de expresión e de participación na vida democrática".
- Lei de Racionalización e Sustentabilidade de Administración Local (2013):
 - Art. 25.2.l: Promoción do deporte e instalacións deportivas e de ocupación do tempo libre.
 - Art. 25.m: Promoción da cultural de equipamentos culturais.

3. Bloque III: Consecuencias dos modelos de lecer consumista:

Introdución

Vivimos na cultura da meritocracia neoliberal, onde acadar unha posición social e económica cómoda ou ter "éxito" é unha cuestión de esforzo persoal; únicamente conta o valor individual. Esta concepción da sociedade, falaz en segundo que estratos sociais, pretende destruír a conciencia de clase e as relacións sociais que derivan dela. Demonizar as mobilizacións sociais ou as folgas é a súa defensa contra o único que pode tombar o sistema. Por isto non é de estrañar que a atomización social sexa unha peza fundamental para os intereses do sistema capitalista en todas as esferas das persoas, e o lecer entre elas.

No que ten que ver con este, pódese observar como é un proceso totalmente orientado a que ti, cidadán e individuo, satisfagas as túas necesidades de "lecer" mediante o consumo, isto é, engadir un oco máis nos gastos mensuais (un outro elemento que me ata permanentemente á cadea produtiva, do que carecerei se perdo o meu posto nesta), aumentando así a compoñente de dependencia daquela.

1. Análise da situación

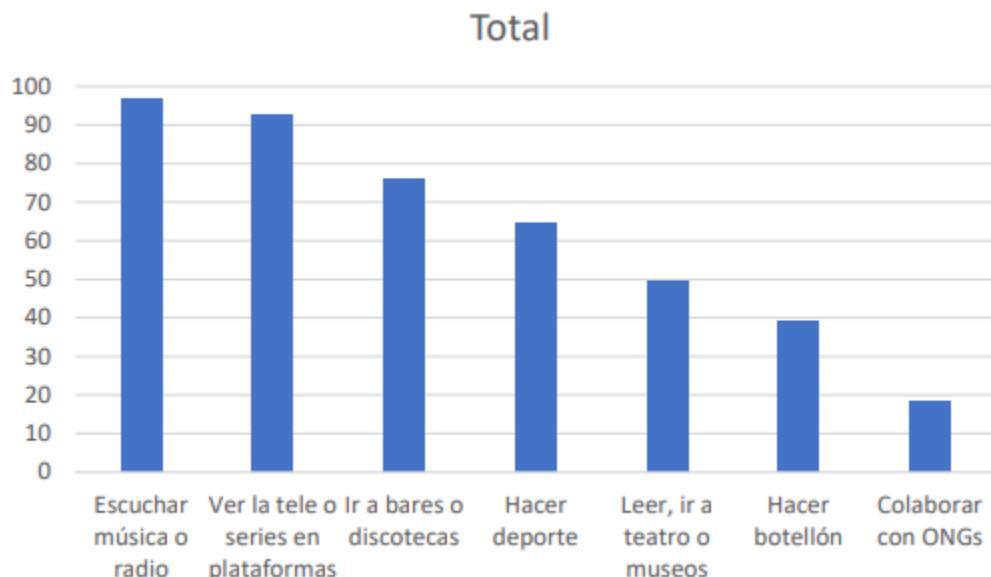
Con frecuencia o lecer xuvenil asociouse no debate público como algo ligado a prácticas pouco saudábeis, desde o consumo de alcol ou drogas ao *ocio nocturno*. Porén, hoxe sábese que a mocidade desprega comportamentos sociais moito más diversos e baseados no uso das novas tecnoloxías, algo que é un elemento netamente xeracional. Un lecer que, ademais, está condicionado tamén pola propia contorna social.

Nas táboas 3 e 4 pódemos ver como estaban distribuídas unha grande parte das actividades que desenvolve a xente moza no Estado español. A súa análise e debida reflexión aparecen no *Informe Sobre Juventud en España 2020*. Mais con todo, é importante facer dous apuntamentos.

En primeiro lugar, dar conta de cales son as principais actividades que a xente moza considera ocio, podendo encadrarse algunas delas dentro da definición esbozada ao longo do documento. En segundo lugar, certifica que unha grande parte das actividades que a mocidade desenvolve, son de trazo puramente individual.

Táboa3

Actividades que desenvolve habitualmente a mocidade (porcentaxe)

Fonte: INJUVE 2019

Táboa4

Actividades habituais da mocidade en función do xénero e a idade

	Total	Hombres	Mujeres	14-19	20-24	25-29
Escuchar música o radio	97	96,9	97,1	97,5	97,3	96,4
Tele o series online	92,9	91,7	94	93,3	94	91,4
Ir a bares o discotecas	76,3	76,5	76,1	72,6	82,1	74,3
Hacer deporte	64,5	72,1	57	68,7	62,6	62,2
Leer, ir a teatro o museos	49,5	43,1	55,8	45,1	51	52,3
Hacer botellón	39,1	41,9	36,4	48,7	45,2	24,5
Colaborar con ONGs	18,5	15,9	21,2	15,5	20,1	20

Fonte: INJUVE 2019

Non se pode obviar na actualidade a componente dixital do lecer, e a súa enorme presenza na vida das persoas mozas. O lecer dixital engloba actividades que só poden levarse a cabo por internet, moi en especial desde a xeneralización dos smartphones, pero tamén actividades tradicionais

offline que agora se tecnoloxizaron. Entre as primeiras estaría conectarse a redes sociais para compartir contido ou ser parte de comunidades virtuais no sentido amplo. Entre as segundas, escuchar música ou ver series a través de plataformas dixitais.

O lecer dixital presenta características distintivas fronte ao ocio tradicional. En primeiro lugar, a **immediatz**, por exemplo: o lecer pódese desfrutar agora en pequenos momentos, burbullas de ocio interactivo, selectivo e móvil; pero ao mesmo tempo moito menos duradeiro e microsegmentado.

En estreita relación con isto, o lecer dixital tamén ten **trazos de permanencia**: na medida en que a conexión é constante, converte ao propio suxeito nun produto constantemente exposto no ámbito do ocio social compartido coas súas iguais. Pénsese, por exemplo, en determinadas contas persoais en redes sociais que igual non son exclusivamente comerciais, pero que nos “consumimos”.

Por outra banda, o lecer dixital **incentiva a externidade**: amosar cara o exterior unha autoimaxé positiva da súa intimidade como parte substancial das prácticas de socialización no tempo libre. Isto ten un impacto negativo ao construíren unha falsa realidade que desleixa toda emoción que non sexa ledicia, provocando falsas expectativas sobre a vida, especialmente na xente moza.

1.1 Lecer e substancias

Aparellado a este modelo de ocio como consumo, debemos falar dun tipo de ocio moi estendido entre a mocidade como é o ligado ao consumo de alcol ou outro tipo de substancias, mesmo o propio botellón. Neste tipo de ocio podemos ver claramente unha vocación desmobilizadora e atomizadora do sistema, non só polo propio consumo destas substancias, senón pola cantidade de estímulos que xeran.

Cando se fala de lecer e consumo de substancias é conveniente puntualizar unha serie de cuestiós, e de maneira sinalada, o debate sobre si a esquerda política deberá ou non apoiar iniciativas destas características. Por unha banda, é importante sinalar que o consumo de substancias leva sempre parello a posibilidade dunha adicción, en maior ou menor medida, a razón da substancia en cuestión. A responsabilidade e o autocontrol son trazos humanos a desenvolver ao longo de toda a vida, así como tamén os contextos sociais das persoas, determinantes para que teña lugar unha situación de adicción, varían ao longo dela. De xeito paralelo a esta cuestión estaría a alienación social que pode provocar *per se* un evento que implique consumo de substancias, que non vai incidir de igual en persoas consumidoras que en adictas, mais sempre nas segundas más contundentemente.

O consumo de substancias ten unha presenza cultural moi importante na realidade occidental en xeral, onde se pode afirmar que o consumo de alcol e tabaco está normalizado, e unha grande parte do resto de substancias normalizadas por unha parte da sociedade, nomeadamente da xente moza (asociado erroneamente ao individualismo aludindo “decisión persoal”⁴). Facendo un xogo semántico, o sistema non ten ningún tipo de problema con todo o relacionado con consumir, sempre e cando obteña os seus beneficios.

⁴ Se entendemos que “unha persoa cunha adicción a unha substancia estimulante” é sinónimo de “unha persoa en situación de drogodependencia”, entón estamos perante unha situación patolóxica e, como tal, un asunto de saúde pública. Existen estudos, por exemplo, que relacionan directamente o consumo de alcol dunha determinada poboación cos gastos médicos derivados de enfermidades asociadas ao consumo deste.

Neste caso os beneficios son a propia alienación da sociedade ("menos oposición social ás políticas que me favorecen como empresa/empresario" ou "maior atomización da sociedade que se traduce nunha férrea competitividade no mercado laboral"), toda a relación explotación – producción – consumo (a producción de substancias integrada na cadea produtiva favorece as empresas do propio sector, xa que poden acceder a axudas públicas, por exemplo, mais tamén a Administración Pública, xa que máis dun 85% do prezo de venda ao público de moitos destes produtos son directa ou indirectamente impostos) e, no peor dos casos, todas as consecuencias para a saúde da poboación (adiccions, dependencias, atomización social, fallos orgánicos, violencia física... de especial interese naqueles territorios sen sanidade pública).

No outro lado do taboleiro, unha esquerda democrática debe acreditar na capacidade das persoas para tomar as súas propias decisións, xa que estas, de pleno dereito e liberdade, son quen de obrar por si mesmas. As substancias tiveron moita presenza na propia Historia da humanidade cumprindo, entre outras, un papel de evasión en realidades onde non había outros medios recreativos ao alcance.

Por sintetizar, a evasión e recreación por medio de substancias non ten por que levar parello un problema de adicción. Mais, con todo, o autocontrol e a responsabilidade individual son dimensións da vida humana que se desenvolven e mudan ao longo da vida, que están influenciadas polo contexto social e cultural, e pola bagaxe individual de cada persoa. Non se pode asumir que tomar unhas cervexas cun grupo de amizades supón os mesmos riscos para a vida dunha persoa (coidados), que tomar cervexas sistematicamente todos os días (adicción). A banalización, a desinformación e o prohibicionismo que existe a respecto doutro tipo de substancias tampouco contribúe a que se poida afirmar que estea a existir un consumo consciente ou responsábel por parte da poboación en xeral.

1.2 Asociacionismo para construír

Co avance do modelo do ocio consumo, atomizador e individualizador, as distintas redes sociais foron desaparecendo. Nomeadamente, o asociacionismo, nos seus diferentes xeitos de operar e de organizarse, vive unha situación totalmente crítica que se debe abordar. Segundo datos do CIS (Centro de Investigacións Sociolóxicas) e do IGE (Instituto Galego de Estatística) ao redor dun terzo da mocidade galega participa nalgún colectivo ou asociación. É unha porcentaxe moi baixa de poboación e é mais baixa aínda cando advertimos que, segundo estes datos, os colectivos con más participantes son colectivos relixiosos e deportivos, quedando os colectivos culturais, ecoloxistas ou mesmo sindicais, nunha posición moito peor.

A alienación capitalista fai que un número importante de individuos que se atopan dentro destas porcentaxes entendan a participación dentro dos diferentes colectivos ou asociacións como consumo dun ben ou servizo que estas agrupacións ofertan. A realidade é que non se participa realmente nos procesos de acción colectiva e así se atenúan os danos que esta rede de actividades sociais lle pode facer ao sistema. Neste senso, voltamos a unha concepción individualista da sociedade, que tenta tirar por terra a acción colectiva.

Isto repercutre directamente na xeración de ocio alternativo ao sistema, xa que ao non existir un emprego do tempo libre de xeito colectivo, atendendo a todo tipo de actividades e intereses, non existe capacidade de enfrentar un modelo de consumo moi beneficioso para o propio sistema.

Esta componente individualizadora élle útil ao capitalismo en varios aspectos. Por un lado camiñamos cara a destrución da negociación colectiva como piar fundamental para frear os retrocesos en materia laboral, e por outro lado contribuíndo á desorganización das clases populares, reducindo a capacidade destas á hora de facerlle fronte ao empeoramento da súa calidade de vida, anulando o pensamento crítico e creando, finalmente, unha sociedade disposta para o consumo cunha baixa capacidade de resposta social.

2. Lecer e mercado de traballo

Indubidabelmente a proliferación dun ou outro tipo de lecer de xeito maioritario ten un impacto no propio mercado laboral. Entre as anteriores opcións que a mocidade do Estado español recoñecía practicar habitualmente aparecía en terceiro lugar “ir a bares ou discotecas”. Baixo as lóxicas capitalistas, o mundo é moldeado a través do consumo das persoas, e serán estas quen, a través da lei da oferta e a demanda, condicionen o mercado para que este provea.

Neste sentido, o capitalismo tamén funcionou un pouco por ensaio-erro, vendo como as diferentes opcións de consumo de lecer teñen mellores resultados. Comprado como tese en diversos territorios occidentais que un traballador san é un traballador produtivo, hai tres elementos que supoñen un *win-win* para o capitalismo: un lecer individualista que non estreite relacións sociais para fuxir do asociacionismo no amplo sentido do termo; un lecer orientado á práctica deportiva, xa que o aumento dos sectores terciario e cuaternario nas economías occidentais promoveu estilos de vida sedentarios, cos consecuentes problemas de saúde que iso implica; e un lecer totalmente focalizado na evasión ou función compensatoria, que as persoas se esquezan dos seus problemas cotiás e estean listos para repetir a tarefa ao día seguinte.

Os patróns culturais das sociedades do sur de Europa, nomeadamente o lecer de bares e discotecas ten unha presenza e tradición brutal no Estado español, ben polo devir cultural, ben por unha intención espuria. Sen tomar posición sobre o positivo o negativo desta situación, o certo é que a situación laboral no mundo da hostalaría non é para nada homoxénea, posuindo un grao de precariedade moi por riba doutros sectores. Tal e como se afirmaba ao inicio do apartado, non podemos esquecer que o capitalismo xoga na lóxica da oferta e a demanda, e que tanto más demande unha poboación un determinado servizo, máis forzará a cadea produtiva o capitalismo para proporcionarollo (p.ex. aperturas sen licencia ou licencia en trámite, non inspeccións de traballo...).

En derradeiro lugar, artellar o lecer comunitariamente nun territorio ten potencialidades que traspasan o eido político (que poden provocar cambio social por si mesmas). Formular unha política transformadora no sentido amplo do termo pasa por acreditar na capacidade das persoas para mudar estilos de vida, puntos de vista. De xeito semellante, si se quer fomentar a participación social dunha determinada comunidade, esta ha de aprender primeiro a participar por si mesma, logo participar activamente, e finalmente participar transformadoramente. Pénsese, ademais, que no peor dos casos, a peor das iniciativas, non contribuirá ao modelo consumista de lecer imposto polo sistema.

3. Posibilidades políticas de cambio estrutural.

Tal e como se ven sinalando ao longo do documento, o mundo do lecer no amplo sentido do termo é unha esfera da condición humana, un elemento que evolucionou canda nós ao longo do tempo. Como tal, apuntábase anteriormente o seu papel indiscutíbel dentro dese conxunto, as veces difuso, que é "a estrutura" ou "o sistema". Para alcanzar mudanzas profundas neste eido débese abordar como un proceso, deseñando e participando de medidas e iniciativas políticas e sociais que fuxan do modelo de ocio consumo.

Aínda que isto sexa así, é posible actuar a corto e medio prazo dende diferentes eidos, tales como o social, o político ideolóxico ou o político institucional, cuestións nas que nos deberamos centrar nun primeiro momento.

3.1 Plano individual

O consumismo foi a chave dun proceso máis amplio onde a individualización rachou de maneira sistémica cos lazos sociais, batendo sen tregua contra todo aquilo que estruturaban as comunidades. Desta forma, as vidas da mocidade son baleiradas forzosamente de contido de maneira sutil e sen concesións: que o particularismo e a competición primen sobre a solidariedade e que o consumismo ostentoso non faga más que xerar identidades fráxiles que se adapten ás lóxicas do capital.

Esta perda de valores vai ligada á transformación do espazo público neoliberal, as nosas rúas, prazas e parques deixan pouco a pouco de ser lugares de encontro e expresión, reducíndoos só a unha simple función circulatoria. Que estes fiquen con cada vez con menos mozas non é un feito casual, xa que, desta forma, o fin último do espazo público será o de salvagardar o comercial, seguindo as directrices do sistema para mudar unha relación social por unha relación de consumo entre as habitantes e a súa vila ou cidade.

Combater o individualismo é atacar os cimentos do problema, polo que o modelo de ocio que se contrapón ao fomentado polo sistema debe ter a súa base na colectividade, na corresponsabilidade social e na participación activa. Este é o modelo que nos brinda o asociacionismo, un algo deseñado polas propias participantes de abaxo a arriba (endóxeno) onde se poidan dar debates, confrontar posturas e fundamentar no diálogo un traballo colectivo de planificación e posta en práctica do acordado.

3.2 Plano social

As comunidades non só necesitan de identidades compartidas, senón que tamén de espazos comúns onde poder expresalas e poder reflexionar sobre elas, lugares onde se encontrar e compartir vivencias, desde onde facer política ou desde onde tecer lazos de coidados. A nivel social debemos entender como unha necesidade a de tecer unha rede asociativa no noso país, tanto a nivel xuvenil como en calquera outro ámbito. É por isto que as primeiras pedras na construción deste camiño deberán pasar pola construcción e consolidación destes colectivos mediante a interacción social coa nosa contorna.

Un tecido asociativo forte dinamiza o *Desenvolvemento Comunitario* (DC), isto é, procesos que xuntan ás persoas dun territorio para xerar solucións colectivas a problemas comúns. Sendo

protagonistas as propias persoas, búscase a participación activa para a consecución dunhas maiores cotas de benestar. No éxito ou fracaso das iniciativas (conscientes ou inconscientes) de DC as asociacións ou o grao de proactividade á participación social dun territorio é fundamental. Como a participar apréndese participando, unha maior tradición participativa nun territorio repercutre nun diálogo entre as persoas moito máis rico produtivo que aqueles que non a teñan.

Unha rede asociativa forte permite visibilizar un modelo de ocio autónomo e alternativo ao ocio como consumo do sistema. Alén disto tamén permite que a propagación deste modelo sexa moi más efectivo, xa que leva consigo un elemento normalizador que pode facilitar a aparición de más colectivos. Na táboa 5 aparece unha síntese das principais aprendizaxes dun tempo libre organizado e asociado:

Táboa 5

Outras aprendizaxes e exemplos do tempo libre organizado e asociado

Característica	Concreción
Adaptación a realidades heteroxéneas	As asociacións son espazos diversos socialmente falando, e como tal, aprendemos a relacionarnos en novos ambientes, non hostís pero si descoñecidos.
Favorece o descubrimento e o manexo da incerteza	Igual ca o anterior, permítenos aprender e aprehender a realidade asociativa e o seu papel na sociedade democrática.
Coñecemento de espazos	Roteiros ou charlas en locais sociais. A colaboración interasociativa brinda a oportunidade de (re)coñecer os espazos rurais e urbanos, dos que podemos vivir moi preto e non coñecer nada.
Habilidades sociais	Desde os códigos nunha asemblea vecinal, até os que poida haber nunha reunión da asociación coa propia Administración.
Aprendizaxe do poder, do éxito e do fracaso	O asociacionismo é unha experiencia humana formidábel en canto á comprensión que proporciona sobre un mundo (o do traballo [auto]organizado) en constante tensión co individualismo imperante actual.
Cooperación	Xuntanzas a nivel barrio de todo o tecido asociativo para deseñar un festival.
Comprensión da organización social	Todas os cartos públicos que intencionadamente están detrás de determinadas asociacións e organizacións con fins puramente electoralistas.

Fonte: Elaboración propia, a partir de Cuenca (2004).

Desde a crise económica de 2008 e do asentamento da doutrina dixital no lecer, foi tendo lugar un paulatino proceso de baleirado das rúas e onde as casas de apostas conseguiron ocupar un espazo principal nos barrios obreiros como unha das formas de ocio alienante para a mocidade. Quedar en grupo para pasar a tarde nun destes espazos non só fomenta a alienación en lugares de consumo, tamén provoca uns niveis alarmantes de problemas coa ludopatía entre as mozas.

Cada vez máis voces critican e denuncian o sistema de lucro a costa do ocio da clase obreira, un negocio que aproveita a falta dun ocio alternativo e accesíbel, onde as casas de apostas representan unha escapatoria ao alcance de calquera. Nun panorama de precarización das nosas

vidas de maneira cada vez más aguda, estes lugares tenden perfectamente a súa trampa en forma de entretemento barato e falsa esperanza de éxito. Hai que defender os espazos públicos como puntos de encontro, ese é o seu fin en si mesmo, para reconstruír un modelo de comunidade social.

É por isto que dende o plano político ideolóxico, ou dende as organizacións políticas que aposten por un ocio alternativo, é moi importante actuar socialmente na creación e apoio desta rede asociativa. Polo tanto é tamén responsabilidade das persoas organizadas tomarse a serio este traballo social, sen sectarismos nin visións curtopracistas que poidan truncar a aparición e crecemento desta rede.

3.3 Plano institucional

Dende o eido da política institucional pódense levar a cabo múltiples iniciativas que faciliten este proceso.

Comezando polo más próximo, é necesario promover que as institucións locais fagan o preciso para facilitar a creación e a viabilidade dos colectivos, sexa poñendo espazos públicos e orzamento para levar a cabo diferentes actividades, como axudando con calquera trámite administrativo que poida ser preciso, dende o propio rexistro do colectivo, trámites para habilitar a facturación, ou axuda en trámites administrativos necesarios para acadar unha subvención económica doutra institución.

Se imos ao plano máis xeral ou nacional, é obvio que un goberno que sexa favorable a un cambio de modelo de ocio, pode desenvolver moitas iniciativas e accións políticas para desenvolver un tipo de ocio colectivo e alternativo. Actualmente, as iniciativas políticas da Xunta de Galiza limítanse a asignar unha partida orzamentaria para subvencionar proxectos deseñados polas asociacións. Isto faise cunha perspectiva de alimentar o modelo de ocio capitalista, xa que a inmensa maioría de "colectivos" que reciben estas subvencións, son asociacións prestadoras de servizos á xuventude, servizos prestados como consumo.

Se afondamos máis no modelo que financia unha institución como a Xunta, atopámonos con que xa nin é preciso constituirse como unha asociación, senón que mediante a comunicación de creación de grupos informais de non máis de 4 persoas, é suficiente para recibir fondos.

Se realmente se quere apoiar un modelo de ocio alternativo ao modelo capitalista dende as institucións, é necesario facelo en varias fases. En primeiro lugar é fundamental desenvolver unha campaña de información e fomento do asociacionismo xuvenil, totalmente realizable nos centros de ensino e en diferentes espazos públicos. Simultaneamente a esta campaña, é necesario dotar á mocidade de espazos que faciliten a súa capacidade de reunión, así como dotar de fondos para a realizacións de proxecto que vaian nesta liña.

En definitiva, é imprescindíbel harmonizar, por unha banda, aquelas cuestións que se poden entender netamente como servizos (o compendio de actividades dun concello) que lle deberían corresponder á Administración, coa iniciativa social, é dicir, con todas aquellas entidades e colectivos que realizan actividades no ámbito público ou non, con fins solidarios, reivindicativos, culturais... mais sen ánimo de lucro. Só neste segundo caso é onde pode ter lugar un lecer construtivo e transformador nun contexto onde as institucións non tutelen o movemento

asociativo, senón que brinden apoio e o escoiten, pois debera ser a xenuína voz da realidade comunitaria, do pobo, da xente.

Por último, é importante que esta rede asociativa participe da vida social e política do noso país. Un asociacionismo forte e partícipe pode facer dar un salto cualitativo ás diferentes políticas públicas se teñen un foro que permita a participación, que poida ser consultado e que mesmo poida elaborar informes de cuestións relativas á súa actividade ou campo de actuación.

Fronte a isto temos ao Consello Asesor e Consultivo da Xuventude de Galiza, organismo composto por asociacións e entidades xuvenís que ten as funcións de ser consultadas, realizar informes e opinar sobre as diferentes políticas públicas que lles afectan. Este organismo leva sen convocarse dende o ano 2014 e foi posto en marcha para esmagar unha canle de participación das asociacións que se puxera en marcha durante o bipartito como era o Consello da Xuventude. Recuperar esas canles de participación, consulta e colaboración sería importante tamén na consolidación do modelo de ocio alternativo ao modelo de consumo do sistema capitalista.

Bibliografía

- Cuenca, M. (2004). *Pedagogía del ocio: modelos y propuestas*. Bilbao: Universidad de Deusto
- Cuenca, M. (2014). Aproximación al ocio valioso. *Revista brasileira de Estudos do Lecer. Belo Horizonte* 1, nº 1, 21-41
- Dumazedier, J. (1964). Hacia una civilización del ocio. Barcelona: Estela
- García-Cueto, E. y Cerro, V. (1990). Características individuales y tipos de ocio. *Psicothema*, vol. 2, nº 2, pp. 173-177.
- Instituto de la juventud (2020). *Informe juventud en España*. Dirección General del INJUVE e Observatorio de la Juventud España.
- Miranda, G. (2006). El tiempo libre y el ocio revindicado por los trabajadores. *Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Nacional*, 4(3), 301-323.
- Sue, R. (1982). *El ocio*. México: Fondo de cultura económica.
- Tomlinson, M. (1998). Lifestyles and social classes (No. 9). *CRIC Discussion Paper*. Centre for Research on Innovation and Competition, Universidade de Manchester.